

Edukacja ekologiczna w perspektywie zrównoważonego rozwoju

Ecological education in the perspective of sustainable development

LIGIA TUSZYŃSKA

*Wydział Nauk Pedagogicznych, Instytut Wspomagania Rozwoju Człowieka i Edukacji,
Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej,
ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa,
E-mail: ltuszynska@aps.edu.pl*

Abstract

Interaction between organisms and the natural environment is the issue of ecology. Caring for the environment is the responsibility of every person, as well as caring for health, home, family and other people. However, due to varied reasons, it differs in a social aspect of life. Conducting research on citizens ecological awareness and education for sustainable development (SD) is a serious challenge for pedagogy nowadays. This issue has been introduced to the Constitution of Poland, in the legal acts and in the European strategies of SD. The article presents the history of the SD process and analysis of the teachers' environmental awareness, which has been being performed before and after the end of the Decade of Education for SD that was published by the United Nations for 2005–2013; 2014. The results show there is a need for a permanent education for SD not only among teachers but the whole society. The author of the article is a biologist and educator, she has been training teachers and students in area of environmental education for many years.

Key words: ecological education, ecological awareness, environmental protection, sustainable development

Streszczenie

Wzajemne oddziaływanie organizmów na siebie i środowisko przyrodnicze jest domeną badań ekologii. Dbalność o środowisko jest obowiązkiem każdego człowieka, tak jak troska o zdrowie, dom, własną rodzinę i innych ludzi. W życiu społecznym jednak nie zawsze tak się dzieje, a przyczyny tego są bardzo różnorodne. Przed pedagogiką stoi poważne wyzwanie prowadzenia badań świadomości ekologicznej obywateli oraz edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju (ZR). Zagadnienie to znalazło miejsce w Konstytucji RP, w aktach prawnych oraz w europejskich strategiach ZR. Artykuł przedstawia historię procesu ZR oraz analizę badań świadomości ekologicznej nauczycieli przeprowadzonych przed i po zakończeniu Dekady Edukacji dla ZR ogłoszonej przez ONZ na lata 2005–2014. Wyniki badań wskazują na potrzebę prowadzenia permanentnej edukacji na rzecz ZR nie tylko wśród nauczycieli, ale i całego społeczeństwa. Autorka artykułu jest biologiem i pedagogiem, od wielu lat zajmuje się prowadzeniem edukacji ekologicznej nauczycieli i studentów.

Słowa kluczowe: edukacja ekologiczna, świadomość ekologiczna, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój

WSTĘP

Panuje dość powszechne przekonanie, że sposobem na rozwiązanie problemów związanych z ochroną środowiska jest edukacja społeczeństwa. Tym samym problemy środowiskowe mają swoje odzwierciedlenie w pedagogice. Dyscypliną zajmującą się tymi problemami jest pedagogika społeczna, a w jej ramach wyodrębnia się pedagogika ekologiczna wskazująca na potrzebę umiejscowienia problemów środowiska w pedagogice jako teorii kształcenia.

W Polsce pedagogika ekologiczna nadal nie znajduje należnego jej miejsca, zarówno w teorii, jak i praktyce pedagogicznej. Na usprawiedliwienie tego stanu należy przypomnieć o tym, że w porównaniu z pedagogiką ekologia jest nauką młodą. Co prawda, termin „ekologia” po raz pierwszy został użyty w 1869 roku przez Ernsta Haeckla¹, ale w ówczesnym rozumieniu ekologia zajmowała się badaniem relacji pomiędzy zwierzętami, roślinami a ich środowiskiem.

Obecnie pojęcie „ekologia” używane jest w szerszym kontekście znaczeniowym. Określenia „ekologia”, „ekologiczny” są często używane w języku potocznym w znaczeniu „chroniący środowisko”, „przyjazny dla środowiska”. Bywa też nadużywane, szczególnie w reklamach, np. „ekologiczne meble”, „ekologiczna żywność”. Określenia „ekologiczny” odnoszą się też do sozologii, tj. nauki o ochronie środowiska, lub do ochrony środowiska jako praktycznej działalności społecznej, a nawet do filozofii ekologicznej (ekofilozofii)². Nazwę „sozologia” wprowadził w drugiej połowie ubiegłego wieku polski geolog Walery Goetel, który tworzył podwaliny nowej nauki. Współcześnie funkcjonuje kilka definicji sozologii. Przytoczę tu definicję nowoczesną: „sozologia jest nauką o systemowej ochronie biosfery przed destrukcyjnym oddziaływaniem na nią antroposfery” (Dołęga 1998, s. 37). Humanistyczna koncepcja sozologii otwiera nowe drogi dociekaniom filozoficznym zgłębiającym świat przyrody i rolę człowieka i opierającym się na badaniach empirycznych. Jednym z możliwych pól budowania motywacji do działań związanych z ochroną środowiska jest zwrócenie uwagi na system wartości, który jest elementem świadomości ekologicznej człowieka. Świadomość ekologiczna kształtuje się w procesie edukacji tak formalnej, jak i nieformalnej. Zadaniem pedagogiki jest budowanie teorii

¹Ernst Haeckel (1834–1919) – niemiecki biolog, filozof i podróżnik, zwolennik darwinizmu.

² Słowo „ekologia” pochodzi z języka greckiego od *oikos* – dom (gospodarstwo, w którym żyją ludzie, zwierzęta, rośliny, nazwa uwzględnia też miejsce zamieszkania, środowisko, elementy biotyczne i abiotyczne).

kształcenia ekologicznego. Edukacja ekologiczna w kontekście ZR powinna prowadzić do rozumienia podstaw zrównoważonego gospodarowania środowiskiem naturalnym, wprowadzania nowoczesnych technologii ochrony środowiska, działania na rzecz oszczędnego korzystania z dóbr przyrody, kształtowania nawyków kultury i kreowania moralnych postaw, wdrażania umiejętności myślenia holistycznego, polegającego na rozumieniu potrzeb człowieka i przyrody (Sobczyk 2003).

Zadaniem pedagogiki jest prowadzenie badań świadomości ekologicznej obywateli oraz edukacja na rzecz ZR. Świadomość ekologiczna to nie tylko wiedza o środowisku, ale przede wszystkim uznanie środowiska jako wartości i aktywne działania na rzecz jego ochrony. Podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej i wynikające z tego kształtowanie postaw są nie tylko zadaniami nauczycieli, ale obowiązkami każdego obywatela. W artykule przedstawiono historię procesu ZR w Europie w aspekcie wskazań do edukacji całego społeczeństwa oraz analizę badań świadomości ekologicznej nauczycieli przeprowadzonych przed i po zakończeniu Dekady Edukacji dla ZR ogłoszonej przez ONZ na lata 2005–2014.

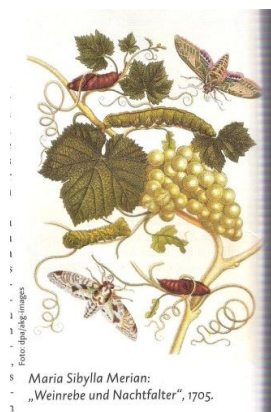
1. Z HISTORII OCHRONY ŚRODOWISKA W STRONĘ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Zarówno ochrona środowiska przyrodniczego, jak i zrównoważony rozwój mają swoją dłuższą historię i nie zaczynają się od Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku, jak się powszechnie uważa. W Niemczech w 2013 roku wydano publikację nawiązującą do 300. rocznicy użycia terminu „zrównoważony rozwój”. W Polsce również mamy wiele prac dotyczących edukacji przyrodniczej, w której uwzględnia się ochronę środowiska. O edukacji ekologicznej w II Rzeczypospolitej pisze Edyta Wolter, pokazując historyczne uwarunkowania edukacji ekologicznej oraz ekologiczno-wychowawcze implikacje treści kształcenia w podręcznikach szkolnych i czasopismach.

Interdyscyplinarne ujęcie problematyki ekologicznej w aspekcie przyrodniczym, kulturowym i wychowawczym wnosi nowe wątki do wiedzy o wychowaniu w harmonijnych relacjach z przyrodą. Publikacja *The Fontana History of the Environmental Sciences* autorstwa Petera J. Bowlera (2007), tłumaczona też na język polski, jest podręcznikiem dla studentów wydziałów przyrodniczych. Przedstawia ona historię nauk o Ziemi i środowisku, zwraca uwagę na teorię ewolucji Darwina, która mówi, że gatunki wymierają na skutek zbyt szybko zmieniających się warunków środowiska, zanim organizmy zdążą się do nich przystosować. W XIX wieku większość filozofów była przekonana, że rodzaj ludzki został powołany do panowania nad Ziemią. Tylko nieliczna grupa ówczesnych myślicieli przestrzegала przed zagrożeniem skażenia

środowiska i wyczerpaniem się jego zasobów (Bowler, 2007). Dopiero nowe metody badawcze przyjęte przez biologów i geologów zastąpiły tradycyjne podejście do środowiska. Powstała nowa dziedzina o bardziej uzasadnionej nazwie: nauka o środowisku. Pierwszym, który posłużył się terminem „ekologia”, był już wspomniany niemiecki biolog Ernst Haeckel. Przez ekologię rozumiał on badanie stosunków roślin i zwierząt z ich środowiskiem biotycznym i abiotycznym. W 1930 roku Karol Elton pisał, że ekologia to nauka o zależnościach między wszystkimi żywymi organizmami – roślinami, zwierzętami, ludźmi, a ich środowiskiem życia, włączając działalność człowieka i jej wpływ na inne grupy organizmów oraz ich naturalne środowisko. W tej definicji podkreślone są: rola człowieka, jego wpływ na środowisko i oddziaływanie środowiska na człowieka. Definicja ta kładzie nacisk na zarówno na wzajemne zależności różnorodnych gatunków, jak i na wywierające na nie wpływ czynniki otoczenia, czyli środowisko, w którym żyją.

Na niemieckim rynku wydawniczym wznowiono m.in. książkę Marii Sibylli Merian pt. *Neues Blumenbuch (Nowa książka o kwiatach)*. Pierwszy tekst był napisany w 1705 roku (Merian, 2010). W przedmowie do obecnego wydania czytamy, że różnorodne barwy i formy przedstawiania natury: kwiatów, motyli, ptaków, owadów, ma zdrowe i przyjazne oddziaływanie na człowieka. W swej książce Merian pisze, że kto w swoim dzieciństwie poznał różnorodność przyrody, ten będzie szczęśliwy. Wrażenia estetyczne autorki koncentrowały się na podziwianiu poszczególnych roślin i spojrzeniu na stosunki pomiędzy elementami natury, które dziś określamy mianem różnorodności biologicznej. Była to ekologia kolorowego dzieciństwa Marii Sybilli Merian, która swe doznania opisała, będąc już osobą dojrzałą. W swoim odczuciu przedstawiła wzajemne zależności poszczególnych elementów środowiska (rys. 1.). Pszczoły i kwiaty prezentowane są w wielu nowych publikacjach na temat ekologii i przyrody. Obecnie wnoszą one nowe aspekty do stałych tematów genetyki i zrównoważonego rozwoju, jednak nadal nie ma odpowiedzi na pytanie, w jakich relacjach człowiek pozostaje z florą i fauną i jaki jest jego stosunek do środowiska.

Rys. 1. Zrównoważony rozwój wina 1705 r.. Źródło: Zahringer M. 2013

W roku 2013 roku ukazała się też publikacja Arne Naessa „Przyszłość w naszych rękach”. Myśl norweskiego filozofa o ekologii głębokiej proponuje paradygmat partnerstwa, według którego, zgodnie z przekonaniem Martina Heideggera, człowiek nie jest panem bytu, lecz jego pasterzem. Ekologia głęboka postuluje, by człowiek i środowisko byli przedstawiani w koncepcji biocentryzmu. Według tego autora w ekologii głębokiej wszystkie organizmy są jednakowo ważne i zależne od siebie: np. pszczoła i kwiat hibiskusa są równoważne, a bez tych równoważnych stosunków ani pszczoła, ani kwiat hibiskusa by nie istniały. Przenosząc to na wyższą płaszczyznę, populacje pszczół, populacje roślin kwiatowych i populacje ludzkie są nieodłącznie ze sobą związane. Warto przytoczyć tu wypowiedź Alberta Einsteina: „Jeżeli pszczoły zginą, cztery lata później wyginie ludzkość”.

Kolejnym wydaniem niemieckim związanym ze środowiskiem przyrodniczym i zrównoważonym rozwojem jest książka Daniela Chamovitza pt. „Co wiedzą rośliny? Wąchać widzieć i czuć”. Pisze on o obserwacjach przyrody w każdych warunkach, o podglądaniu reakcji roślin na światło, ich wrażliwości na różne czynniki środowiska zewnętrznego. Zjawisko to nazywa inteligencją przyrody. Podobnie o inteligencji roślin pisał Hans Magnus Enzensberger, który „odczuwał rośliny, jakby były podobne do nas ludzi”. Uważał, że jest to coś niezwykłego, „jakby rośliny myślały swoim zielonym mózgiem”. „Jak są wesole, jak po cichu się rozwijają, jak są wrażliwe i jak swoim pięknem uwodzą i przekwitają. Zapach, nektar i owoc zachowują długo, czekając na odpowiednią porę” (Enzensberger i in., 2013).

W podsumowaniu przeglądu nawiążę do terminu „zrównoważony rozwój”, którego twórcą był Niemiec Hans Carl von Carlowitz (1645–1714), burmistrz Freibergu w Saksonii. W 1713 roku w swoim dziele „Sylvicultura oeconomica” po raz pierwszy stwierdził, że na terenie lasu można wyciąć tyle drzew, ile planowo można uzupełnić sadzonkami, by zrównoważyć straty ekosystemu leśnego. „Sylvicultura oeconomica” była podręcznikiem gospodarki leśnej szkół niemieckich, w którym zawarta była teza ZR. Prawdą jest, że nazwa „zrównoważony rozwój” została tu użyta tylko raz, ale wskazuje, że idea gospodarki leśnej i handlu drewnem w przyszłości musi odbywać się z myślą o przyszłych generacjach. Jest to klasyczna idea ekologicznego myślenia. Należy dodać, że Hans Carl von Carlowitz, ówczesny „filozof leśnictwa”, był zafascynowany przyrodą, szczególnie botaniką i roślinami. Był zwolennikiem zakładania lasów mieszanych i wprowadzaniem do ekosystemów leśnych dziko rosnących drzew owocowych stanowiących pokarm dla wielu dzikich zwierząt. W 2013 roku w 300. rocznicę wprowadzenia przez Carlovitza pojęcia „zrównoważony rozwój” mieszkańcy Freibergu wystawili mu pomnik niedaleko domu, w którym mieszkał (Zahringer, 2013).

Dziś idea ZR obejmuje szersze spektrum problemów niż w czasach Merian i Carlowitza. Obecnie przyjmuje się, że ZR jest procesem dynamicznym, sposobem gospodarowania biosferą, który umożliwi osiągnięcie największych trwałych korzyści z bieżącej produkcji i zbiorów przy jednoczesnym zachowaniu potencjału środowiska dla zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń.

Współczesną koncepcję ZR datuje się na lat 80. XX wieku. W 1987 roku przewodnicząca Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju, Norweżka Gro Harlem Brundtland, opracowała raport „Nasza wspólna przyszłość zależy od naszego wyboru”. Raport opiera się na przełomowej koncepcji ZR. Na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku został opracowany jeden z najważniejszych dokumentów związanych ze zrównoważonym rozwojem: „Agenda 21”, czyli wszechstronny program na XXI wiek dla Narodów Zjednoczonych, rządów i grup społecznych w każdym obszarze, w którym człowiek ma wpływ na środowisko. W dokumencie tym po raz pierwszy zwrócono uwagę na znaczenie edukacji, metodyki i technologii informacyjnych w kształtowaniu świadomości ludzi i całych społeczeństw. Strategia ZR stała się koncepcją takiego postępu, który zapewni rozwój społeczny, ekonomiczny, ochronę środowiska i dóbr kultury. ZR jest więc procesem polegającym na integrowaniu działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej w celu wyrównania szans w dostępie do środowiska poszczególnych społeczeństw i obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i pokoleń przyszłych³.

Polska implementuje zalecenia „Agendy 21”, opracowała także „Narodową strategię edukacji ekologicznej” i dokument wykonawczy, jakim był „Narodowy program edukacji ekologicznej”. Oba dokumenty sygnowane przez MEN i MOŚZNiL zostały wydane w 2001 roku. Jednak pomimo ich istnienia zarówno strategia, jak i program były przez wiele lat zbiorem życzeń kierowanych do różnych instytucji, które nie były zobligowane do ich realizacji. Również na skutek częstych zmian ekip rządzących „Narodowy program edukacji ekologicznej” i „Strategia edukacji ekologicznej” nie zostały ratyfikowane, a tym samym oficjalnie nie obowiązywały. Oba dokumenty opublikowano na stronach internetowych, korzystali z nich tylko zainteresowani problemami edukacji oraz pasjonaci ochrony środowiska. W Warszawie i województwie mazowieckim inicjatorami opracowania strategii był NFOŚiGW i przedstawiciele Uniwersyteckiego Centrum Badań nad Środowiskiem.

W 2002 roku na kolejnym Szczycie Ziemi w Johannesburgu okazało się, że, podobnie jak w Polsce, w wielu innych krajach brakuje konsekwencji w realizacji założeń Strategii ZR. Wiemy o tym, że świadomość ekologiczna ludzi jest nadal niska, co skutkuje pojawieniem się wielu zagrożeń dla środowiska przyrodniczego i zdrowia człowieka. Zanieczyszczenia wody, powietrza

³ Szczyt Ziemi, Rio de Janeiro, 1992.

i gleby zagrażają występowaniem zaburzeń ekosfery i takich zjawisk, jak dziura ozonowa, ocieplenie klimatu, kwaśne opady itd. Skutkiem tego jest pogorszenie się stanu zdrowia ludzi i zwierząt (alergie, choroby cywilizacyjne, ptasia grypa itp.). Okazało się, że skuteczność edukacji jest nadal niedostateczna. W związku z tym powstała w Johannesburgu koncepcja ogólnoświatowego projektu Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju. Jego głównym założeniem stała się edukacja zmierzająca do holistycznego powiązania ochrony środowiska z jakością życia społeczeństw. W 2005 roku w Wilnie na spotkaniu przedstawicieli ministerstw ds. środowiska oraz edukacji Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ zapadła decyzja o zobowiązaniu państw do udziału w Dekadzie Edukacji dla ZR 2005–2014. W ślad za tym w Polsce MŚ wydało nowy dokument: *Strategia edukacji dla zrównoważonego rozwoju* (2008). Definiuje on edukację dla ZR jako: staranie podejmowane przez całe życie i wyzwanie dla każdego z nas, dla instytucji i całych społeczeństw, by na życie patrzeć z perspektywy jutra jako dnia, który należy do nas wszystkich albo nie będzie należał wcale.

Edukacja będąca jednym z podstawowych praw człowieka jest warunkiem wstępnym do osiągnięcia ZR oraz istotnym narzędziem właściwego zarządzania oraz promowania demokracji⁴. Uczący się staje się tym, który samodzielnie kieruje procesem swojego uczenia się i rozwoju, wzmacnia poczucie własnego sprawstwa, a przez to i własnej wartości. W dobie ostatniego światowego kryzysu gospodarczego, kiedy wiele ludzi traci pracę, doświadczenie, wiedza oraz pojęcie „edukacji całożyciowej” nabierają nowego wydźwięku. Okazuje się, że edukacja, również dorosłych, przez stałe podnoszenie jakości zdobywanej wiedzy i promowanie aktywnych postaw w konsekwencji może prowadzić do zwiększenia ich szans na rynku pracy i tym samym przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu i wykluczeniu z rynku pracy.

W centrum *Strategii edukacji dla zrównoważonego rozwoju* znajduje się człowiek wraz ze swoim, niezaprzeczalnym prawem do kształcenia się, obejmującym swym zasięgiem całe jego życie, rozwój cech indywidualnych i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i kontekstach – w systemie formalnym, nieformalnym i pozaformalnym. Współczesna koncepcja edukacji całożyciowej bezpośrednio wiąże się z ideą kształcenia ustawicznego i czerpie z jej definicji (Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do roku 2010, 2003).

W *Agendzie zrównoważonego rozwoju 2030* wskazano nowe zadania dla przyszłości, które powinny doprowadzić do uzupełnienia i dokończenia realizacji celów zapisanych w poprzedniej agendzie. Nowe cele są wyzwaniem dla nowoczesnej pedagogiki, dotyczą znanych już problemów ogólnoświatowych, takich jak: redukcja ubóstwa, walka z głodem, zapewnienie zdrowia przy

⁴ Oświadczenie w sprawie Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju; V Konferencja Ministerialna „Środowisko dla Europy” („Environment for Europe”), Kijów 2003, UNESCO, 2000.

zrównoważonym wykorzystaniu środowiska naturalnego, ograniczenie nierówności społecznych i zapewnienie dostępu do energii. Dla lepszej realizacji celów uwzględniono tym razem proces monitorowania realizacji *Agendy*, a w nim: deklarację polityczną, środki wdrożeniowe i globalne partnerstwo. Zwrócono uwagę na potrzebę zmobilizowania wszystkich szkół i uczelni do prowadzenia edukacji dla ZR. W odpowiedzi na ogłoszenie *Agendy 2030* w Polsce powstała nieformalna grupa inicjatywna pod kierunkiem Uniwersyteckiego Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem. Jej zadaniem jest stworzenie związku uczelni i organizacji działających na rzecz ZR, który dołączyłby do grupy Uniwersytetów Zrównoważonego Rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych. W tej grupie inicjatywnej oprócz organizacji związanych z ochroną środowiska, wydziałów przyrodniczych, uczelni ekonomicznych znajduje się również uczelnia pedagogiczna. Jest to Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.

Realizacja celów *Agendy 2030* wymaga edukacji globalnej zdefiniowanej jako: kształcenie i wychowanie obywatelskie, które odbywa się przez uświadamianie istnienia zjawisk i współzależności łączących ludzi i miejsca na całym świecie. Celem edukacji globalnej jest przygotowanie do wyzwań dotyczących wszystkich ludzi na świecie. W Polsce, zgodnie z 17 celami agendy opracowane zostały rezultaty działań priorytetowych. Szczególnie zwrócono uwagę na przyjęcie ochrony fundamentalnych wartości, jakimi są prawa człowieka. W wymiarze międzynarodowym najważniejszym narzędziem będą współpraca rozwojowa, pomoc humanitarna oraz działania edukacyjne na rzecz podnoszenia poziomu świadomości społecznej i zrozumienia problemów i współzależności globalnych. Określa to *Program współpracy rozwojowej na lata 2016–2020*, w którym zwraca się uwagę na potrzebę prowadzenia edukacji globalnej. Pojęcie edukacji globalnej jest pojęciem szerszym niż edukacja dla ZR. Cele tej edukacji wskazują na wartości tkwiące w człowieku, a więc na potrzebę uczenia się przez całe życie, mając na uwadze wszystkich ludzi, niezależnie od narodowości, różnic kulturowych, poziomu sprawności fizycznej i intelektualnej. Warto zwrócić uwagę na podejście naukowe do edukacji włączającej. Upowszechnienie idei edukacji włączającej wynika z *Deklaracji z Salamanki*⁵, która wskazuje na to, że każde dziecko ma fundamentalne prawo do nauki bez względu na indywidualne cechy, zainteresowania, zdolności i potrzeby w zakresie uczenia się. W deklaracji podkreśla się, że zarówno systemy oświaty, jak i programy kształcenia powinny uwzględniać duże zróżnicowanie tych charakterystycznych potrzeb. Dzieci posiadające szczególne potrzeby edukacyjne powinny mieć dostęp do zwykłych szkół, w których uczeń jest traktowany podmiotowo i może zaspokajać

⁵ Światowa Konferencja Dotycząca Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość, Salamanka, Hiszpania 7–10 czerwca 1994 r., UNESCO 1994.

swoje potrzeby. Jak pisze Szumski: „najskuteczniejszym środkiem zwalczania dyskryminacji, budowania przyjaźni i otwartego społeczeństwa jest wprowadzenie edukacji dla wszystkich” (Szumski 2010)

Pedagodzy w największym stopniu mogą przyczynić się do lepszej edukacji społeczeństwa, dlatego powinni czuć się zobowiązani do upowszechnienia celów ZR zawartych w *Agendzie 2030*. Każdy w swoim środowisku może przyczynić się do realizacji celów zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju: „Myśl globalnie, działaj lokalnie”.

2. EDUKACJA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU JAKO PRAKTYKA SPOŁECZNA

Prawo nakłada na kraje obowiązek dbania o środowisko. W związku z tym wśród nowoczesnych firm istnieje tendencja do zachowań ekologicznych, czyli bycia przyjaznym dla środowiska.

Badania przeprowadzone ZR wśród warszawskich nauczycieli na początku Dekady Edukacji dla wskazywały, że 61% nauczycieli deklaruje, że rozumie pojęcie ZR, 47% deklaruje, że stosuje zasady ZR w praktyce, ale zdefiniować pojęcie potrafi już tylko 5% badanych.

Rys.3. Nauczyciele wobec zrównoważonego rozwoju. Opracowanie własne, 2008.

Przyczyny niskiego poziomu świadomości ekologicznej Polaków należy upatrywać w braku edukacji ekologicznej w programach wyższych uczelni. Krajowe ramy kwalifikacji nie uwzględniają konieczności przygotowania absolwentów studiów ochrony środowiska czy pedagogiki do prowadzenia edukacji ekologicznej (EZR) wśród społeczeństwa. Również ustawa o ochronie środowiska nie obliguje szkół wyższych do przygotowywania animatorów ochrony środowiska na kierunkach przyrodniczych i pedagogicznych.

Z badań prowadzonych przez Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Płocku wynika, że wdrażanie zasad ZR i podnoszenie poziomu edukacji ekologicznej jest hamowane przez

następujące bariery: brak obowiązku i kontroli realizacji edukacji ekologicznej w szkole, niewystarczające przygotowanie nauczycieli, wzrost postaw konsumpcyjnych w społeczeństwie, zróżnicowanie materialne społeczeństwa, konflikty społeczne na terenach chronionych, nieefektywne działania prawne, brak informacji o lokalnych działaniach prośrodowiskowych, niewystarczający monitoring stanu lokalnego środowiska, nieprawidłowa dystrybucja unijnych środków finansowych, brak podkreślania znaczenia tematyki środowiskowej w mediach, niska świadomość ekologiczna przedstawicieli władzy, a co za tym idzie, niska świadomość ekologiczna społeczności lokalnych.

Rodzi się zatem pytanie, w jaki sposób podnieść poziom świadomości ekologicznej Polaków? Konieczne wydaje się wzmocnienie teoretyczne, naukowe strategii edukacji dla ZR. Powinien on być rozumiany jako stały proces uczenia się i dostrzegania problemów, a sposoby rozwiązywania mogą zmieniać się w miarę wzrostu poziomu świadomości i nabierania doświadczeń.

Różne formy edukacji środowiskowej powinny znaleźć należne miejsce na wszystkich poziomach kształcenia, nie tylko formalnego. Dlatego też w ustawicznym kształceniu dorosłych w takim samym stopniu jak w edukacji formalnej dzieci i młodzieży należy uwzględniać projekty edukacyjne dotyczące działań na rzecz lokalnego środowiska. Samorządy powinny korzystać z pomocy specjalistów nie tylko przy opracowywaniu programów edukacji środowiskowej dla społeczności lokalnych. „Niezbędne wydaje się połączenie wysiłków nauczycieli, pedagogów społecznych, teoretyków oraz ekologów i dydaktyków w działaniach na rzecz edukacji środowiskowej i rozwoju lokalnego. Cel jest wspólny i godny wspólnego działania” (Theiss, 2001).

Podczas szkoleń związanych z doskonaleniem nauczycieli prowadzonych przez Płocki Ośrodek Edukacji Ekologicznej przeprowadzono sondaż wśród 100 nauczycieli z województwa mazowieckiego. Celem badania była ocena zaangażowania nauczycieli w prowadzeniu edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w aspekcie kończącej się Dekady EZR. W badanej grupie nauczycieli różnych specjalności wzięło udział około 50% nauczycieli szkół podstawowych i 50% nauczycieli szkół średnich. Dokonując samooceny, 45% badanych uważało swój poziom wiedzy w zakresie ochrony środowiska za bardzo dobry (tab. 1.), a 30% oceniło swoją wiedzę jako niewystarczającą lub zaledwie dostateczną.

Tab. 1. Poziom wiedzy w zakresie ochrony środowiska – samoocena nauczycieli. Opracowanie własne, 2013.

Poziom wiedzy	% nauczycieli
Bardzo dobry	45
Dobry	25
Dostateczny	16
Niewystarczający	14

Badani zapytani o tematykę projektów edukacyjnych realizowanych z inicjatywy szkoły najczęściej wymieniali tematykę środowiskową i historyczną, najrzadziej sportową i ekonomiczną. Aż 17% wskazało na brak projektów edukacyjnych w szkole lub nie udzieliło odpowiedzi. 30% badanych nauczycieli nigdy nie brało udziału w programach edukacyjnych związanych z ochroną środowiska. Natomiast 70% uczestniczyło w projektach kilka razy. Metody wymienione przez nauczycieli jako najczęściej stosowane przez nich w edukacji środowiskowej to obserwacja, doświadczenia i zajęcia terenowe. Świadczyć to może o przestrzeganiu przez nich zaleceń nowej podstawy programowej, w której te metody są w edukacji przyrodniczej obligatoryjne. Nauczyciele podają też, że w zakresie edukacji środowiskowej współpracują najczęściej z Ligą Ochrony Przyrody, ośrodkami edukacji ekologicznej, ogrodem zoologicznym i botanicznym. Często w odpowiedziach ankietowanych pojawia się również współpraca z nadleśnictwem. Pytani o znajomość zagadnień związanych z edukacją dla ZR nauczyciele w większości deklarowali zdecydowaną orientację w tym zakresie.

Niemniej z odpowiedzi udzielonych na kilka pytań merytorycznych dotyczących ochrony środowiska można wywnioskować, że wiedza deklarowana i rzeczywista nauczycieli nie jest równoznaczna. Respondenci zadano pytania: czy ochrona różnorodności biologicznej jest korzystna dla człowieka, czy też może powodować zaburzenia w środowisku organizmów żywych? Tylko 61% nauczycieli odpowiedziało poprawnie. Natomiast 45% badanych nie jest przekonanych co do tego, że wprowadzenie sieci obszarów chronionych Natura 2000 sprzyja ochronie środowiska i zdrowia człowieka.

Wśród ankietowanych nauczycieli, którzy podjęli próbę wyboru definicji idei ZR, 79% zdecydowało się na definicję *Agendy 21* i elementy terminu „zrównoważony rozwój” najczęściej prezentowane na schematach ilustrujących definicję ZR: „Zrównoważony rozwój to program na XXI wiek, który zakłada postęp gospodarczy i społeczny przy zachowaniu czystego środowiska dla przyszłych pokoleń” (Tuszyńska, 2008).

Nauczyciele poproszeni o wskazanie instytucji, która ich zdaniem powinna zajmować się edukacją społeczności lokalnej na rzecz ZR, w 48% wskazywali na wiele instytucji – wszystkie zostały wymienione w ankiecie. Natomiast szkoła jako instytucja promująca EZR, również wśród społeczności lokalnej, została wskazana jako ostatnia. Ta smutna konstatacja wynika stąd, że słabo akcentuje się miejsce edukacji dla ZR zarówno w podstawie programowej kształcenia ogólnego, jak i w krajowych ramach kwalifikacji. W standardach kształcenia nauczycieli nawet o tym nie wspomniano.

Z badań mazowieckiej grupy nauczycieli wynika, że 47% z nich, przygotowując się do zajęć, najczęściej korzysta z Internetu, 21% wskazało na studia, kursy i szkolenia jako ważne źródła wiedzy o środowisku. Tylko 12% badanych wskazało podręczniki, a 6% telewizję i czasopisma popularnonaukowe. Z publikacji naukowych, tak jak i z prasy lokalnej, korzysta tylko 4% badanych. Powyższe wyniki mogą świadczyć o zbyt odtwórczym przekazywaniu treści związanych z ochroną środowiska lub największym dostępem różnorodnych informacji w Internecie. Procent dokształcających się nauczycieli nadal nie jest wysoki. Preferowane przez nauczycieli formy edukowania społeczności lokalnych to przede wszystkim akcje organizowane na rzecz ochrony środowiska oraz cykliczne programy, w których każdy może wziąć udział. Badani szczególnie podkreślali udział w festynach z okazji Dnia Ziemi i zwracali uwagę, że jest to impreza ogólnopolska prowadzona od wielu lat przez Fundację „Nasza Ziemia”, jak wynika z badań, z dobrym skutkiem. Kolejny projekt edukacyjny „Sprzątanie świata” należy również do sztandarowych ogólnopolskich akcji na rzecz ochrony środowiska, ale nie jest samodzielną inicjatywą społeczności lokalnych.

ZAKOŃCZENIE

Związek pedagogiki z ochroną środowiska przyrodniczego, w którym żyje człowiek, można rozpatrywać w kilku aspektach. Pedagogika ekologiczna jest dziedziną otwartą i interdyscyplinarną, obejmującą duży wachlarz zagadnień przyrodniczych oraz zachowań człowieka, jego postaw, wartości i dążeń do utrzymania i poprawy stanu środowiska przyrodniczego, zapobiegania zagrożeniom oraz zachowania dobrego stanu środowiska dla przyszłych pokoleń.

Pedagogika ekologiczna krytycznie podchodzi do metodologicznej słabości nauk o wychowaniu, zmierzając w kierunku pedagogiki emancypacyjnej, która zasadza się na krytycznym stosunku do normatywnego podejścia obowiązującego w pedagogice tradycyjnej.

Pedagogika ekologiczna dąży do historycznie ukształtowanej praktyki edukacyjnej opartej na zasadach ZR.

Rolą pedagogiki ekologicznej jest przejście od funkcji odtwarzania istniejących struktur do tworzenia warunków dla ochrony i poszanowania różnorodności biologicznej, pojmowania środowiska przyrodniczego jako wartości i zachowań bioetycznych niezbędnych w społeczeństwie demokratycznym.

Podstawowym celem pedagogiki ekologicznej jest budowanie naukowych podstaw postępowania pedagogicznego zmierzającego do przedstawienia środowiska przyrodniczego jako wartości nadrzędnej dla człowieka, dla jego zdrowia i życia. Dąży ona także do uświadomienia człowiekowi, jakie zagrożenia może przynieść przyszłość. Ważne jest także wskazanie, jak należy rozpoznawać degradację, jak jej zapobiegać i jak chronić środowisko, by zagrożenia nie doprowadziły do niezidentyfikowanego strachu i obaw u człowieka, które w efekcie mogą stać się przyczyną chorób psychosomatycznych.

Z badań nad świadomością ekologiczną nauczycieli wynika, że większość, bo aż 70% badanych, oceniło swój poziom wiedzy na temat ochrony środowiska jako bardzo dobry i dobry. Nauczyciele deklarowali, że najbardziej są zainteresowani zdrowym stylem życia i obawiają się zagrożeń wynikających z zanieczyszczonego środowiska. Wykazali niski poziom wiedzy na temat zmian klimatycznych i zachowania różnorodności biologicznej. Uważają, że najlepszym źródłem informacji w przygotowywaniu się do zajęć jest Internet, a w edukacji ekologicznej społeczeństwa największe znaczenie ma szkoła. Ich zdaniem, prowadzeniem edukacji nieformalnej społeczeństwa powinny zajmować się wszystkie instytucje społeczne. Przedstawione badania grupy nauczycieli, którzy brali udział w różnych szkoleniach Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Płocku wskazują, że ich świadomość ekologiczna niewiele się różni od świadomości przeciętnego Polaka. Dlatego wydaje się uzasadniony wniosek o zbyt luźnych związkach pedagogiki z naukami przyrodniczymi. W kształceniu pedagogów dużą wagę przywiązuje się do nauk humanistycznych, natomiast problematyka ochrony środowiska i zdrowia człowieka znajduje się w centrum zainteresowania malej grupy, którą stanowią przede wszystkim dydaktycy przedmiotów przyrodniczych. Przyjmując definicję środowiska jako układu stosunków przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych i kulturowych, w których żyje człowiek, wskazuje się, że strategia edukacji na rzecz ZR przyjmowana jest jako strategia edukacji środowiskowej w regionie i dotyczy nie tylko kształcenia formalnego ale również edukacji społeczności lokalnych na danym terenie.

Istotnym wskaźnikiem realnych szans na wdrażanie zasad ZR jest badanie zachowań ludzi, ich deklaracji i faktycznych aktywności w lokalnym środowisku oraz kształtowanie świadomości ekologicznej. To ważne zadanie dla obszaru nauk społecznych.

REFERENCES

1. Bowler, P.J. (2007). Historia nauk o środowisku. Warszawa: Wydawnictwo UW.
2. Chamovitz, D. (2013). Was Pflanzen wissen. Munchen: Hanser Verlag.
3. Dołęga, J. M. (1998). Człowiek w zagrożonym środowisku. Warszawa: ATK.
4. Sibylla Merian, M. (2010). Neues Blumenbuch. Reprint.. Munchen: Prestel-Verlag.
5. Sobczyk, W. (2003). Edukacja ekologiczna i prozdrowotna. Kraków: WNAP.
6. Sobczyk, W. (2002). O świadomości ekologicznej Polaków – optymistycznie. *Aura*, 2, 1-2.
7. Strategia edukacji dla ZR. (2008). Europejska Komisja Gospodarcza ONZ, UNITED NATIONS, MŚ, Warszawa.
8. Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010. (2003). Warszawa: MEN.
9. Szumski, G. A., Firkowska-Mankiewicz, A. (2010). Wokół edukacji włączającej. Warszawa: APS.
10. Theiss, W. (2001). Mała ojczyzna. Kultura – Edukacja – Rozwój lokalny. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
11. Tuszyńska, L. (2008). Diagnoza stanu edukacji środowiskowej społeczności lokalnych w wybranych regionach Polski. Warszawa: WUW.
12. Walosik, A. (2013). Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
13. Wolter, E. (2013). Edukacja ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa: Wyd. UKSW.
14. Zahringer, M. (2013). Binchen, Blumen, Bambi. Zeitzeichen, Ewangelische Kommentare zu Religion und Gesellschaft, 14, Jahrgang, Juni.

